

Lokale samenwerking tussen gebedshuizen

De stichting Geloven in Samenleven is opgericht om de lokale samenwerking tussen moskeeën, kerken, synagogen en andere gebedshuizen te ondersteunen. De aandacht richt zich niet zo zeer op de 'interreligieuze dialoog' als wel op de 'interreligieuze diapraxis'. We bedoelen daarmee de samenwerking rond allerlei sociale en praktische vragen. Het kan gaan om een gezamenlijk antwoord op spanningen, armoede, discriminatie of eenzaamheid. Het kan ook gaan om een teken van medeleven bij gedenk- en feestdagen of bij nare incidenten. Het kan daarnaast gaan om praktische hulp rond het beheer van een gebouw of de opbouw van een organisatie. Vaak is het al genoeg om elkaar te kunnen vinden als er iets aan de hand is.

GIS was en is betrokken bij vormen van lokale samenwerking. Die betrokkenheid loopt via Bruggenbouwen en de 'ambassadeurs' in Noord- en Oost-Nederland. Maar GIS had geen goed beeld van de stand zaken in heel Nederland, noch van de behoeften aan samenwerking en noch van de behoefte aan ondersteuning bij die samenwerking. Vandaar dat GIS probeert om die stand van zaken enigszins in kaart te brengen.

Vooraf stellen we wel vast dat het hier niet gaat om een representatief en wetenschappelijk onderzoek. We hebben gaandeweg een aantal indrukken opgedaan die we graag delen.

Werkwijze

We hebben – om te beginnen – de focus gelegd bij de samenwerking tussen moskeeën en kerken. Dat wil niet zeggen dat andere vormen van samenwerking helemaal buiten beeld blijven, maar hun perspectieven zijn nog niet expliciet meegenomen. In een volgende fase zouden andere perspectieven meegenomen kunnen worden.

We hebben primair gebruik gemaakt van de kennis van sleutelfiguren binnen de kerken (PKN en RKK) en de moskeeën (CMO), dus van mensen van wie we denken dat ze een redelijk beeld hebben van wat er binnen hun denominatie leeft. Daarnaast zijn alle lokale Raden van Kerken per mail uitgenodigd om hun ervaringen en wensen te delen. Voor de PKN zijn de 11 classispredikanten geïnterviewd, voor de RKK beperkte de verkenning zich tot het bisdom Den Bosch. Binnen het CMO zijn gesprekken gevoerd met 43 mensen, waaronder 27 moskeebestuurders en 13 imams. De respons vanuit de Raden van Kerken was 22%.

Een eventueel vervolg zou dus de breedte in kunnen gaan: andere religies (jodendom, hindoeïsme, etc.), andere bisdommen (RKK), andere kerkgenootschappen en andere moskeekoepels (niet aangesloten bij CMO). Een andere optie is juist de diepte in te gaan, dus een onderzoek naar hoe er samenwerkt wordt en hoe die samenwerking ervaren wordt.

Zijdelings hebben we ook nog een vrij oppervlakkige screening gedaan naar het verschijnsel van 'platform religie en levensbeschouwing' en 'dialooginitiatieven'. Soms verwijzen kerken naar hun deelname hieraan, als antwoord op de vraag naar interreligieuze samenwerking. Voor GIS waren die platforms ook wel de entree voor de oprichting van een team Bruggenbouwen (Leeuwarden, Enschede).

Ook hier zou een vervolg kunnen liggen. De indruk bestaat dat de meer geïnstitutionaliseerde platforms (raden) in aantal afnemen, terwijl de meer omgebonden dialooginitiatieven

incidenteel opkomen. Soms hebben gemeenten een actieve rol bij de oprichting en instandhouding, soms houden ze zich afzijdig.

Een kwantitatief kader

Een eerste verkenning leidt tot de conclusie dat we te maken hebben met 166 gemeenten waar – volgens moskeewijzer.nl - in totaal 435 moskeeën gevestigd zijn. In die gemeenten zijn 91 raden van kerken aanwezig. In al die gemeenten zijn ook protestantse gemeenten en katholieke parochies present.

Daar de aanduidingen van de vestigingen van moskeeën, parochies, protestantse gemeenten en Raden van Kerken niet altijd even duidelijk te koppelen zijn aan gemeentelijke overheden, zijn deze getallen niet helemaal betrouwbaar. We hebben in de verdere verkenning ons ook niet kunnen beperken tot die parochies, protestantse gemeenten en raden van kerken waarvan we zeker wisten dat zij gevestigd waren in de omgeving van één of meerdere moskeeën.

Een vervolgonderzoek zou zich meer specifiek kunnen richten op de 166 gemeenten.

Via de zoekfunctie van google en via persoonlijke contacten zagen we dat er 21 platforms of raden voor religie en levensbeschouwing zouden zijn. Niet duidelijk is of deze alle nog actief zijn en hoe ze samengesteld zijn. Daarnaast zijn er diverse dialooginitiatieven die – op het eerste gezicht – minder verbonden zijn met kerken en moskeeën.

Lokale samenwerking tussen moskeeën en kerken

De samenwerking kan in theorie een aantal stadia doorlopen. De eerste fase beperkt zich tot toevallige ontmoetingen in de gedeelde publieke ruimte. Soms gaat die ontmoeting gepaard aan verbazing over de gewoonten, de kleding of de moraal van de ander. Idealiter volgt er een tweede stap, een gesprekje, het uitwisselen van namen en telefoonnummers. Deze kan weer een vervolg krijgen in wederzijdse bezoeken aan de kerk en de moskee, soms rond religieuze of culturele feest- en gedenkdagen, de derde stap. Als er een klik tussen de mensen en als daar aanleiding toe is, volgt een vierde stap in de vorm van praktische samenwerking, een verdiepend gesprek of een gezamenlijke viering. Als het wederzijdse vertrouwen is gegroeid, pas dan komt de fase waarin de lastige vragen op tafel kunnen komen.

Deze theoretische stadia worden lang niet altijd doorlopen. In de praktijk mag je misschien al blij zijn als het tot de tweede stap komt. Niet zelden is er al voor de eerste stap sprake van negatieve beeldvorming, soms van één kant en soms van twee kanten. Misschien nog wel vaker leven ze – bijna onverschillig – naast elkaar. Soms gaat de interesse vooral uit naar het boek en de theologie van de ander, met voorbijgaan van het alledaagse leven en de mensen en gemeenschappen. Bovendien wil men niet zelden te veel en te snel; men begint dan met de laatste stappen. Geloven in Samenleven legt de nadruk vooral op dit praktische samenwerking rond gedeelde kwesties, maar wel in de wetenschap dat de voorliggende fasen onontbeerlijk zijn en dat de laatste fase een organisch gegroeid vervolg kan zijn.

Perspectieven van moskeeën

Ebubekir Öztüre (Contactorgaan Moslims en Overheid) heeft 43 moskeebestuurders, imams en vrijwilligers gesproken over de samenwerking met kerken. Bij wijze van opmerking vooraf valt op hoe argwanend de mensen staan tegenover de bedoelingen van de verkenning. Men is bevreesd dat hun

woorden verkeerd uitgelegd worden of tegen hen gebruikt zullen worden. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de gesprekken plaatsvonden in de weken na de aanslagen in Frankrijk en Oostenrijk en tijdens al het rumoer over de petitie om beledigingen van de profeet strafbaar te stellen.

Eenzijds is er de zorg over de beelden die anderen – christenen – van de islam, moslims en moskeeën hebben. Ze lijken te veronderstellen dat die beelden negatief zijn. Ze voelen zich niet gezien, niet gehoord en niet gewaardeerd. Anderzijds willen ze wel degelijk hun verhaal vertellen, anderen ontmoeten en ook samenwerken. De praktische ervaringen met de ontmoeting en samenwerking met christenen (en anderen) lijken in deze groep van mensen niet al te groot te zijn. Ondersteuning door Geloven in Samenleven is welkom.

Perspectieven van protestantse classispredikanten

De Protestantse Kerk in Nederland heeft in het verleden geprobeerd een visie op de Islam te ontwikkelen. In de zogenoemde Islamnota spreekt de kerk over het gezamenlijk zoeken naar een plaats van religie in het publieke domein en het samenwerken op diaconaal gebied. Het eerste punt heeft een enigszins abstract karakter, het tweede kan juist heel praktisch zijn. De motieven achter het gezamenlijk zoeken gaan binnen de Protestantse Kerk ver uiteen. Binnen dat brede spectrum van ideeën en motieven formuleren we de beide polen. De eerste pool benadrukt de theologische of principiële verschillen tussen beide godsdiensten. Binnen deze pool kan dit zoeken het karakter hebben van evangeliseren, dus gericht op het bekeren van moslims tot het christendom. Praktische (diaconale) samenwerking is binnen deze pool zeker niet onmogelijk. Binnen de andere pool staan juist de overeenkomsten centraal. Het zoeken richt zich op de *common ground*, dus de gedeelde waarden. Het komt binnen deze pool overigens niet vanzelfsprekend tot praktische (diaconale) samenwerking. Opvallend is dat de contacten met moslims in de Islamnota ook gepresenteerd worden als bijdrage aan de eigen zelfreflectie en aan de eigen beeldvorming.

Daniëlle Leder (Protestantse Kerk in Nederland) sprak met de 11 classispredikanten over de interreligieuze samenwerking binnen hun classis (provincie). Deze predikanten staan in nauw contact met de lokale kerkenraden en predikanten. De classispredikanten hebben de indruk dat de samenwerking met moslims vooral een zaak is van enkele enthousiaste en volhardende individuen. Soms zijn er enthousiaste verhalen over *iftar* maaltijden en een *walk of peace*. Maar het draagvlak in de gemeenten voor die contacten is beperkt. Als de initiatiefnemers hun taken neerleggen (leeftijd, verhuizen) dan ebben de contacten weer weg. Ook beluisteren de classispredikanten de klacht dat de wederkerigheid in de contacten nog al eens ontbreekt. Duidelijk werd dat er nauwelijks concrete vragen door de classispredikanten gesignaleerd werden. Eerder impliciet dan expliciet kwam de gedachte naar voren dat veel gemeenten drempels ervaren om contact te leggen.

Uit de conclusies: In dit onderzoek hebben wij gezien dat er samenwerking is op verschillende plaatsen in Nederland, en dat deze samenwerking zich kenmerkt door een aantal personen die zich inzetten voor de 'goede zaak' van ontmoeting en samenwerking met de moslimgemeenschap. De goede zaak wordt omschreven als het hebben van een voorbeeldfunctie naar buiten toen dat christenen goed kunnen optrekken met moslims.

Perspectieven van het bisdom 's-Hertogenbosch

Anton Smits heeft een eerste inventarisatie uitgevoerd van de interreligieuze contacten in het bisdom Den Bosch. Hij onderscheidt in totaal 27 verbanden (vaak parochies). Daarvan geven 7 verbanden aan in het geheel geen interreligieuze contacten te hebben. De genoemde contacten

omvatten ook persoonlijke ontmoetingen ('kapper') en hebben dus niet altijd betrekking op de relatie kerk-moskee. Opvallend dat meer dan eens (6) verwezen wordt naar de deelname aan bredere interreligieuze platforms. Genoemd worden o.a. de samenwerking rond vluchtelingenopvang, voedselbank, vredesweek, straatpastoraat, vrouwengroepen en het ongeluk in Oss.

Perspectieven van lokale Raden van Kerken

De Raad van Kerken heeft alle lokale en regionale raden aangeschreven met de vraag naar de samenwerking met moskeeën. We ontvingen 48 reacties. Hiervan gaven 23 raden aan wel contacten (gehad) te hebben met moskeeën. Uit de algemene gegevens weten we dat 91 raden van kerken gevestigd zijn in een gemeente waar ook één of meerdere moskeeën present zijn. Deze getallen laten zich lastig interpreteren. Het is niet altijd duidelijk of de reacties gegeven worden vanuit een Raad, een verwante werkgroep, een enkel kerkgenootschap of zelfs een individuele voorganger.

Enkele Raden van Kerken geven aan dat ze zelf (of een werkgroep) deelneemt aan een lokaal platform voor interreligieuze samenwerking. Opvallend is dat in vier plaatsen (Amsterdam, Delft, Den Haag, Den Bosch) de gemeente het initiatief nam voor de oprichting van dat platform. In die situaties draaide het om veiligheid of zorg & welzijn.

Bijna zijdelings noemen meerdere raden de moeite die het kost om de relatie tussen Raden van Kerken en Moskeeën te continueren. Vaak is er sprake van te weinig mensen die dit willen en kunnen doen. Soms klinkt er ook enige zorg in door over de breuk die bestuurswisselingen met zich meebrengen. Een aantal Raden signaleert ook dat het initiatief wel heel eenzijdig bij de raad van kerken ligt.

Inhoud van de samenwerking

In het voorgaande raakten we al enkele malen aan de inhoud van de samenwerking. Zeker de respons vanuit de Moskeeën en Raden van Kerken noemen wel het een en ander.

Vanuit de moskeeën ligt het accent vooral op de wens om kennis te maken, elkaar af en toe te ontmoeten en ook van elkaar te leren. Dit laatste varieert van ethiek of moraal tot en met het financieel beheer. Het verder reikend perspectief is om samen op te trekken bij incidenten of spanningen in de buurt. Overigens hebben enkele imams ook interesse in theologische onderwerpen.

Vanuit de (raden van) kerken ligt het accent daarentegen veel meer op het gesprek over de grote internationale en nationale thema's en in religieus geïnspireerde gebruiken. Op het niveau van activiteiten gaat het om wederzijdse bezoeken (kennismaking), contacten met asielzoekers, gemeenschappelijke feest- en gedenkdagen en voettochten voor vrede. Maar ook zij noemen de contacten tussen voorgangers en gesprekken over geloven in deze tijd.

Terugblik

Rond de laatste eeuwwisseling was er een gevoel van urgentie. Dit gevoel werd primair gedreven door de aanslagen van 9/11 (2001) die in zekere zin een illustratie vormden van de '*botsende beschavingen*' (Huntington) en het '*multiculturele drama*' (Scheffer) dat zich in de jaren negentig voltrok. Dit alles werd nog versterkt door het besef dat de tijd van grote ideologische vergezichten definitief voorbij was. Het 'einde van de geschiedenis' (Fukuyama) verving de focus op ideologieën door die op identiteiten, althans in de beleving van velen. Rabbi Jonathan Sacks schreef in dit verband zijn boek '*Leven met verschil. Menswaardige verscheidenheid in een tijd van botsende culturen*'.

Natuurlijk werden die boeken niet verslonden in kerken en moskeeën. Maar ze stonden wel voor een tijdgeest. Deze grote veranderingen gingen en gaan vergezeld van dramatische gebeurtenissen in diverse landen. We noemden 9/11 al, maar daarnaast kunnen de opkomst van IS, de strijd in Syrië, de andere conflicten in het Midden-Oosten en de coupe in Turkije genoemd worden. Dergelijke gebeurtenissen werken door in Nederland, versterken de polarisatie en ook het onderling wantrouwen.

Deze grof geschetste context laat de urgentie van de onderlinge samenwerking zien. Dit vertaalde zich bij mensen van goede wil in een sterkte behoefte om elkaar te leren kennen, om bruggen te slaan en om zich te verzetten tegen zowel het gedachtegoed van terroristen als dat van de opkomende populistten. De contacten die toen groeiden en bloeiden kregen steun van overheden, zeker de platforms en raden voor religie en levensbeschouwing. Maar de gebeurtenissen in de context belemmerden ook de samenwerking op lokaal niveau. Daarnaast viel het niet mee om een gevoel van urgentie decennia lang vol te houden, zeker als het soms lijkt alsof die samenwerking slechts een druppel op een gloeiende plaat is. Als de eerste nieuwsgierigheid bevredigd is, blijkt het ook lastig om een aantrekkelijke gezamenlijke agenda te houden. Als vervolgens de steun van de overheden na één decennium goeddeels wegvalt, wordt het nog moeilijker. Tenslotte hebben veel lokale gemeenschappen hun handen meer dan vol aan de instandhouding van de eigen gemeenschap of organisatie. De samenwerking met anderen lijkt in kwantiteit en in intensiteit af te vlakken, de goede uitzonderingen daargelaten.

De urgentie is echter nog onverminderd aanwezig. Terrorisme, populisme en discriminatie zijn nog steeds present en vermengen zich met allerlei uitingen van religie. Soms beroepen terroristen, populistten en racisten zich zelfs op (vermeende) religieuze bronnen. De samenleving vertoont scheuren, barsten en kloven. De polarisatie dreigt het redelijke, zwijgende en/of goedwillende midden uit elkaar te spelen. Latente vooroordelen over en angsten voor de (onbekende) ander laten zich al te makkelijk activeren.

Een in allerlei varianten terugkerende uitdaging is de verankering van de interreligieuze samenwerking. Vaak is die samenwerking sterk afhankelijk van enkele individuen, hun drijfveren, interesses en capaciteiten. Vallen zij weg, dan verzandt de samenwerking ook weer. Hun achterban – de zendende instantie (kerkenraad, moskeebestuur, parochieraad, raad van kerken) – voelt zich niet geroepen of voelt zich onmachtig om de fakkel over te (laten) nemen. Waar de samenwerking wel wat beter geïnstitutionaliseerd is (platform religie en levensbeschouwing, soms zelfs op initiatief van de overheid) lijkt ook slijtage op te treden: wegvallende subsidies, opvolgingskwesaties en misschien ook wel het ontbreken van een scherpe – tot de verbeelding sprekende – agenda.

Desondanks zijn er wel degelijk goede initiatieven, variërend van de ‘kleine gebaren’ bij gedenkdagen en incidenten tot en met praktische samenwerking rond armoede, eenzaamheid, uitsluiting of discriminatie. Misschien minder gestructureerd en minder duurzaam dan gehoopt, maar er gebeurt wel het een en ander in goede zin. Zeker het deel over de ervaringen binnen de protestantse kerk laat ook een mengeling van motieven aan de zijde van de christenen zien. De drijfveren liggen soms op het niveau van het zich willen inzetten voor het ‘gemeenschappelijk goede’, zoals het welzijn en het welbevinden in de buurt (wijk, gemeente), de vrede in de stad (sociale cohesie) en soms op het niveau van onderlinge solidariteit (strijd tegen allerlei vormen van discriminatie). Maar de eerlijk gebiedt om daaraan toe te voegen dat het ook wel eens gaat om het imago van de kerk of zelfs om proselitisme. Aan de zijde van moslims en moskeeën is er zeker bereidheid om samen te werken, ten dele om het goede te doen voor de gedeelde omgeving, ten dele om zelf gehoord of gekend te

worden en ook om (van elkaar) te leren. Tegelijkertijd is het beeld dat de 'anderen' de moslims niet begrijpen en niet waarderen wel heel sterk aanwezig. Die beelden van de beelden die anderen zouden hebben, houdt de samenwerking ook tegen.

We hadden verwacht of gehoopt dat er meer samenwerking zou zijn tussen moskeeën en kerken, dat er enthousiasmerende voorbeelden naar voren zouden zijn gekomen. Hier en daar is wel het gevoel dat onderlinge samenwerking goed of wenselijk zou zijn. Maar het komt er niet of nauwelijks van. Over de oorzaken kunnen we nu slechts speculeren:

- Vrees voor het onbekende;
- Negatieve beelden van de ander;
- Bepaalde capaciteit (kader, vrijwilligers, budget);
- een volle agenda om de eigen organisatie in stand te houden;
- Negatieve ervaringen in het nabije verleden.

Vooruitblik

Geloven in Samenleven (GIS) is opgericht vanuit de veronderstelling dat er tussen moskeeën, kerken en andere gebedshuizen talloze goede voorbeelden van onderlinge samenwerking zouden zijn. Het zou een kwestie zijn om deze voorbeelden voor het voetlicht te brengen en deze te presenteren als *best practices*. Natuurlijk zijn er wel wat goede voorbeelden. We zullen die ook blijven presenteren. Maar de belangrijkste conclusie is dat als GIS binnen dit domein van toegevoegde waarde wil zijn, GIS naast een faciliterende toch ook een initiërende rol moet spelen.

GIS kiest een meer pro-actieve benadering, dus niet enkel voortbouwend op de enkele bestaande vormen van lokale samenwerking, maar initiërend, innoverend en stimulerend.

- De meest laagdrempelige vorm is een gericht aanbod voor een eerste kennismaking, dus aan aanbod aan christenen om een lokale moskee te bezoeken (en vice versa).
  - Groeten met feestdagen
  - Incidenten bespreken
- De tweede stap is de uitwisseling van ervaringen rond de eigen organisatie en werksoorten:
  - Financiële administratie, fondsenwerven, ledenadministratie en/of belastingen
  - Groene gebedshuizen (klimaat, verwarming, isolatie, groenvoorziening etc.)
  - Omgang met de jongerenculturen
  - Zorg voor de ouderen
  - Preek
- De hoogste trede is dan samenwerking rond de sociale uitdagingen in de eigen stad, gemeente, buurt of wijk
  - Training Bruggenbouwen
  - Vorming van teams

Deze verkenning heeft zich toegespitst op de samenwerking tussen moskeeën en kerken. We hebben nog geen lijnen uitgezet om de perspectieven van andere stromingen in beeld te krijgen. Dat zou een goede vervolgstap kunnen zijn. Gezien de positie van GIS ligt dan de perspectieven van synagogen zeer voor de hand.